

ДЕЗАДАПТИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ DISADAPTATION OF THE MILITARY IN WAR CONDITIONS

Стаття присвячена дослідженню особливостей дезадаптивності військовослужбовців – чоловіків і жінок. Визначено чинники, що впливають на рівень дезадаптації військовослужбовців та осіб, які виконують службові обов'язки в повсякденних і бойових умовах. Особи з посттравматичним стресовим розладом мають певний рівень дезадаптації, що залежить як від сили травматичних факторів, так і від тривалості їх дії. Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури дав змогу встановити, що жінки краще протистоять впливу стресорів, здатні адекватно оцінювати обставини й діяти в складних та екстремальних ситуаціях. У результаті дослідження особливостей дезадаптивності військовослужбовців різної статі виявлено, що чоловіки мають вірогідно вищі показники за психометричною шкалою порушення моральної нормативності, що може призвести до нестійкості моральних переконань, порушень у визначенні свого місця й ролі в колективі, небажання дотримуватися норм поведінки в суспільстві та проявів делінквентної поведінки. Також чоловіки порівняно із жінками більш схильні до втрати комунікативного потенціалу, до агресивних проявів, недовіри, упередженого ставлення до оточення, що призводить до втрати допомоги свого колективу як засобу подолання стресу. За шкалами «щирість», «порушення поведінкової регуляції», «вірогідність учинення суїцидальних спроб» перша і друга групи досліджуваних мають подібні показники, що виражається у відвертості й позитивному ставленні до взаємодії з психологом, високій нервово-психічній стійкості й адекватному сприйнятті ситуації, впевненості в собі під час подолання труднощів, позитивному погляді на майбутнє й відсутності суїцидальних проявів. За інтегральною шкалою «дезадаптивність» обидві досліджувані групи подібні, не мають вірогідних відмінностей. Показники за цією шкалою з урахуванням довірчого інтервалу в обох групах знаходяться на низькому рівні, що свідчить про здатність досліджуваних чоловіків і жінок протистояти складнощам, стресам і психотравматичним факторам.

Ключові слова: військовослужбовці, дезадаптація, девіації, делінквентна пове-

дінка, стресогенні фактори, травматичні ситуації.

The article is devoted to the study of the peculiarities of maladjustment of male and female military personnel. Factors affecting the level of maladaptation of servicemen and persons performing official duties in everyday and combat conditions have been identified. Persons with post-traumatic stress disorder have a certain level of maladjustment, which depends both on the strength of traumatic factors and on the duration of their action. The analysis of foreign and domestic literature made it possible to establish that women better resist the influence of stressors and are able to adequately assess circumstances and act in difficult and extreme situations. As a result of the study of maladjustment features of male and female military personnel, it was found that men have probably higher indicators on the psychometric scale of violation of moral norms, which can lead to instability of moral beliefs, violations in determining one's place and role in the team, unwillingness to comply with norms of behavior in society and manifestation delinquent behavior. Also, men, compared to women, are more prone to loss of communicative potential, aggressive manifestations, mistrust, prejudiced attitude towards the environment, which leads to loss of help from their team as a means of overcoming stress. According to the scales of sincerity, violation of behavioral regulation, the likelihood of committing suicide attempts, the first and second groups of subjects have similar indicators, which is expressed in openness and a positive attitude towards interaction with a psychologist, high neuropsychological stability and adequate perception of situations, self-confidence in overcoming difficulties, a positive outlook for the future and the absence of suicidal manifestations. According to the integrated maladjustment scale, both studied groups are similar and have no probable differences. Indicators on this scale, taking into account the confidence interval, in both groups are at a low level, which indicates the ability of the studied men and women to resist difficulties, stress and psycho-traumatic factors.

Key words: military personnel, maladaptation, deviations, delinquent behavior, stressful factors, traumatic situations.

УДК 159.9-057.36-044.32«364»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.42>

Філоненко В.М.
к.психол.н., доцент,
доцент кафедри соціології та психології
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Вступ. Багато зарубіжних і вітчизняних учених вважають, що військова служба належить до розряду ризико- й суїцидонебезпечних, на що суттєво впливає багато факторів: нервово-психічне напруження, спричинене суттєвою зміною способу життя; необхідність діяти в екстремальних умовах; недосконалість службових взаємин; довготривале перебування далеко від рідних, що викликає пригніченість і тривожний стан. Водночас відмінності дезадаптивності військовослужбовців – чоловіків і жінок – залишаються сьогодні недостатньо вивченими.

Як гіпотезу можна припустити, що існують значні відмінності в характеристиках дезадап-

тації чоловіків і жінок, адже відомо, що жінки більш стійкі в умовах стресу, ніж чоловіки, і в повсякденному житті в більшості випадків вони ставляться до всіх негараздів усвідомлено, більш відповідально до оточення й розуміють, що потрібно робити та як діяти відповідно до ситуації. Чоловіки, можливо, мають більшу фізичну витривалість, але жінки мають вищу здатність протистояти стресу [5]. Аналіз наявних теоретичних і практичних досліджень показує, що ці питання потребують додаткових наукових розвідок. Зокрема, в умовах війни актуалізуються питання особливостей переживання стресу чоловіками та жінками, що

проходять військову службу, адже це впливає на обрання підходів і методів під час проведення з ними психологічної роботи.

Дослідженню емоційно-вольової сфери військовослужбовців присвятили роботи чимало науковців (Н. Клименко, І. Ліпатов, Л. Шестопалова, В. Афанасенко й інші), але їхні думки різняться щодо психологічного стану чоловіків- і жінок-військовослужбовців. Можливо, це тому, що дослідження проведені в різних умовах і в різні роки. Але сьогодні під час захисту нашої держави від військової агресії ця тема актуальна, як ніколи. Обов'язковими характеристиками військовослужбовців як професійної групи, яка стикається з великими моральними й фізичними навантаженнями, є витривалість, фізичне та психічне здоров'я, здатність протистояти вигоранню, деформаціям і деструкціям. Однак залежно від тривалості проходження служби ці показники знижуються. Вплив значної кількості різних стрес-факторів може викликати нервово-психічні порушення, психосоматичні захворювання, дезадаптивні форми поведінки, хронічну напруженість, зниження ефективності діяльності, емоційний стрес, що може призвести до психоемоційного вигорання особистості й порушень нормативної поведінки [2]. Як травматичні події, що викликають дезадаптивність, можуть бути спостереження за смертями на полі бою, ворожими звірствами, катуваннями, реальним позбавленням життя іншої людини, перебування в ролі потерпілої особи, яка зазнала серйозних тілесних ушкоджень, зґвалтування або сексуального насильства, перебування в заручниках чи полоні тощо [11]. Участь у бойових діях під час війни часто пов'язана з низкою важких наслідків, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію, ворожість, агресію, суїцидальні думки й дезадаптацію. Потребують додаткового вивчення наслідки перебування в полоні, спостереження за стратою та вчиненням жорстокого насильства [12].

Мета дослідження – установити особливості дезадаптивності військовослужбовців чоловічої та жіночої статі.

Завдання дослідження полягає у визначенні відмінностей у дезадаптивності військовослужбовців – чоловіків і жінок.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури щодо проблеми дослідження й тестування. Психодіагностичне обстеження проведено в жовтні 2023 року із застосуванням експрес-опитувальника «Дезадаптивність» (І. Приходько, Я. Мацегора, О. Колесніченко, М. Байда).

Опитувальник складається із 45 тверджень, що стосуються самопочуття, поведінки, характеру, взаємин з іншими. Ця методика дає змогу в досить короткий строк і за мінімуму зусиль виявити найбільш рельєфні ознаки дезадаптивності особистості, що розкриваються в твердженнях за такими шкалами: 1. «Порушення поведінкової регуляції (порушення регулювальної функції емоційно-вольової сфери й самооцінки)»; 2. «Вірогідність учинення суїцидальних спроб (зневіра в собі, своїй здатності долати життєві труднощі, звуження перспективи життя)»; 3. «Порушення моральної нормативності (утрата стійкості моральних переконань, існування вірогідності делінквентної поведінки)»; 4. «Утрата комунікативного потенціалу (утрата почуття ліктя товариша, зменшення можливості розраховувати на допомогу свого колеги як антистресовий потенціал)». Сума балів за цими шкалами є показниками за інтегральною шкалою «Дезадаптивність». Окремо обраховуються дані за шкалою «Щирість відповідей» для визначення правдивості досліджуваних [7].

Як досліджувані виступили військовослужбовці в кількості 40 осіб, із них – 24 чоловіки та 16 жінок.

Результати вивчення дезадаптивності у військовослужбовців – чоловіків і жінок – наведено в таблиці 1.

Не встановлено вірогідних відмінностей між показниками першої та другої груп за шкалою «Щирість», за якою показники, відповідно, становили $3,33 \pm 0,26$ і $3,06 \pm 0,39$.

Відповідно до нормативів тесту з урахуванням довірчих інтервалів, показники в обох групах свідчать про наявність такого показника, як щирість, на середньому рівні. Отже, представники обох груп характеризуються подіб-

Таблиця 1

Показники дезадаптивності у військовослужбовців – чоловіків і жінок (M±m)

Шкала	1 група (чоловіки)	2 група (жінки)	t	p
Щирість	3,33 ± 0,26	3,06 ± 0,39	0,58	-
Порушення поведінкової регуляції	1,75 ± 0,41	1,56 ± 0,50	0,29	-
Вірогідність учинення суїцидальних спроб	0,96 ± 0,40	0,69 ± 0,24	0,58	-
Порушення моральної нормативності	3,93 ± 0,46	2,44 ± 0,28	2,77	0,01
Утрата комунікативного потенціалу	2,38 ± 0,35	1,44 ± 0,25	2,19	0,05
Дезадаптивність	8,61 ± 1,37	6,13 ± 0,96	1,48	-

ною правдивістю, довірою, орієнтацією на співпрацю з психологом, прагненням відверто говорити про свої переживання та вчинки.

Також не встановлено вірогідних відмінностей між першою та другою групами за шкалою «Порушення поведінкової регуляції», за якою показники, відповідно, становили $1,75 \pm 0,41$ та $1,56 \pm 0,50$.

Відповідно до нормативів тесту з урахуванням довірчих інтервалів, показники в обох групах свідчать про наявність такого показника, як порушення поведінкової регуляції, на низькому рівні. Представники обох груп характеризуються подібним високим рівнем нерво-психічної стійкості й поведінкової регуляції, відсутністю зануреності у свої переживання, не відсторонюються від навколишніх, мають високу адекватну самооцінку, для них характерна зовнішня рішучість та адекватне сприйняття дійсності.

Не встановлено вірогідних відмінностей між першою та другою групами за шкалою «Вірогідність учинення суїцидальних спроб», за якою показники, відповідно, становили $0,96 \pm 0,40$ та $0,69 \pm 0,24$.

Відповідно до нормативів тесту з урахуванням довірчих інтервалів, показники в обох групах свідчать про наявність такого показника, як вірогідність учинення суїцидальних спроб, на низькому рівні. Це свідчить про впевненість респондентів у собі та своїх силах долати життєві труднощі. Опитувані спроможні формувати додатковий резерв психологічного настрою для подолання негараздів, мають перспективні погляди в житті, налаштовують зв'язки з оточенням, яке надає їм підтримку.

Установлено вірогідні відмінності між першою та другою групами за шкалою «Порушення моральної нормативності». Показник у першій групі вірогідно перевищує показник, отриманий у другій групі: $3,93 \pm 0,46$ та $2,44 \pm 0,28$ відповідно, при $t = 2,77$, $p \leq 0,01$.

Незважаючи на те що показники в обох групах з урахуванням довірчих інтервалів мають низькі значення, досліджувані першої групи більшою мірою характеризуються нижчим рівнем соціалізації порівняно з другою групою, менш адекватною оцінкою своєї ролі в колективі, вони менше зважають на відповідальність за себе й долю інших людей, менше уваги приділяють дотриманню закону та загальноприйнятих норм поведінки. Тобто чоловіки легше можуть удаватися до порушення військової дисципліни, девіантних та делінквентних вчинків.

За шкалою «Утрата комунікативного потенціалу» виявлено вірогідні відмінності між досліджуваними першої та другої груп: показники $2,38 \pm 0,35$ та $1,44 \pm 0,25$ відповідно, при $t = 2,19$, $p \leq 0,05$. Отримані дані вказують на те, що досліджувані першої групи порівняно

з другою групою мають нижчий рівень комунікативних здібностей, складності в побудові контактів з навколишніми, більш недовірливі, агресивніші та більше схильні до створення конфліктів. Це все позначається на взаємодії з товаришами по службі, утраті довіри й допомоги таких осіб з боку оточення як засобу подолання стресів. К. Vitzthum, S. Mache, R. Joachim et al. зауважують, що, якщо пост-травматичний стресовий розлад не лікувати, це призводить до глибокої дезадаптації особистості в соціальній сфері. Це негативно впливає на поведінку хворих, може завдавати шкоди їхнім романтичним стосункам, взаєминам із членами сім'ї та взаємодії в суспільстві [13; 14; 15].

Не встановлено вірогідних відмінностей між першою та другою групами за шкалою «Дезадаптивність», за якою показники, відповідно, становили $8,61 \pm 1,37$ та $6,13 \pm 0,96$. Відповідно до нормативів тесту з урахуванням довірчих інтервалів, показники в обох групах свідчать про наявність такого показника, як дезадаптивність. Згідно з інтерпретацією шкал, обидві групи мають низькі значення, тому можна зробити висновок, що опитувані здатні до адаптації, пристосовуються до чинних у суспільстві вимог і критеріїв оцінювання за рахунок привласнення норм і цінностей суспільства.

У реакціях чоловіків і жінок на фактори, що створюють напруження, існують відмінності. У жінок такі реакції виражені набагато інтенсивніше, ніж у чоловіків. Це пов'язано з більшою лабільністю жінок в емоційному стосунку, з їх більшою схильністю до стресів і підвищеною чутливістю до ізоляції. Жінки у два рази частіше, ніж чоловіки, страждають від депресії й у три рази частіше – від неврозів, зате у них набагато менший ризик схильності до адикцій [4].

Наявність гендерних відмінностей, безперечно, впливає як на вибір професії жінками і чоловіками, так і на способи самореалізації в ній і проходження процесу психосоціальної адаптації. Існують різні оцінки проблеми залучення жінок до військової служби. Деякі дослідники розглядають поняття «жінка-солдат» як протиприродне, стверджуючи, що жінкам не місце в армії: вони дезорганізують уклад армійської служби, провокують сексуальну активність чоловіків, знижують дисципліну [8; 9]. Прихильники протилежної точки зору, навпаки, мають думку, що жінка-військовослужбовець краще за чоловіка-військовослужбовця виконує свої обов'язки й дотримується дисципліни на службі [6, с. 10].

Відновлення порушених адаптаційних і компенсаторних можливостей організму в чоловіків протікає за більш короткий термін, тоді як у жінок-військовослужбовців за той самий період помічається лише незначна позитивна

динаміка. Жінки вважають пріоритетним соціально-психологічний аспект, а для чоловіків головним є професійно-діяльнісний. Також відзначаються відмінності у спрямованості характеристик особистості в ході адаптації: у жінок найчастіше змінюється емоційно-комунікативна сфера, а у чоловіків – комунікативно-вольова. Жінки виявляють більшу наполегливість у досягненні цілей, тоді як чоловіки краще вміють організувати свою роботу і є більш конформними [10].

Військова служба жінок пов'язана з безліччю труднощів і проблем, які зумовлені нетрадиційністю цього виду професійної діяльності для жінок, наявністю в ньому боротьби за престижні посади, чоловічим домінуванням у військових колективах, а також психофізіологічними особливостями жіночого організму. У більшості випадків у жінок-військовослужбовців виникають специфічні складності пристосування до нових умов, включаючи специфічність взаємин в армії [1]. На думку М. Малахова, несприятливі чинники військово-професійної діяльності, що діють на жіночий організм, призводять до формування дезадаптаційних порушень, функціональної неповноцінності серцево-судинної системи [3].

Дослідження особистісних особливостей військовослужбовців чоловічої та жіночої статі в умовах військової загрози показало, що динамічні зміни особистості мають однакову тенденцію, хоча виразність динаміки окремих психологічних характеристик різна, що зумовлено передусім різним рівнем психоемоційних навантажень у навчально-бойових умовах [10].

Висновки. У результаті проведеного дослідження між військовослужбовцями – чоловіками і жінками – виявлено подібність рельєфних ознак дезадаптивності особистості, таких як ширість, порушення поведінкової регуляції та вірогідності суїцидального ризику. Це вказує на те, що представники обох груп характеризуються подібною відвертістю, довірою, орієнтацією на співпрацю з психологом, прагненням відверто говорити про свої переживання та вчинки. Досліджувані характеризуються подібним високим рівнем нервово-психічної стійкості й поведінкової регуляції, відсутністю зануреності у свої переживання, не відокремлюються від навколишніх, також вони мають високу адекватну самооцінку, для них характерна зовнішня рішучість та адекватне сприйняття дійсності, вони впевнені в собі та своїх силах долати життєві труднощі. Опитувані спроможні формувати додатковий резерв психологічного настрою для подолання негараздів, мають наявність перспектив у житті, налаштовують зв'язки з оточенням, яке утримує їх від здійснення суїцидальних спроб.

Разом із цим у групі чоловіків більш вірогідно вираженими є такі показники, як пору-

шення моральної нормативності й утрата комунікативного потенціалу. Чоловіки мають нижчий рівень соціалізації та адекватної оцінки власної ролі в колективі порівняно із жінками. Чоловіки меншою мірою приділяють увагу дотриманню закону й загальноприйнятих норм поведінки, легше можуть удаватися до порушень закону, військової дисципліни та делінквентних вчинків. Порівняно із жінками чоловіки менше комунікабельні, агресивніші, більш недовірливі, конфліктні, що може ускладнювати спілкування в колективі та створення нових контактів, призводити до втрати довірливих взаємин із товаришами по службі як засобу подолання стресів. Але, незважаючи на це, показники в обох групах мають низькі значення. Це свідчить про те, що обидві групи мають високий рівень соціалізації, досліджувані адекватно оцінюють свою роль у колективі, відповідальні за себе й долю інших людей, зорієнтовані на дотримання закону й загальноприйнятих норм поведінки. Обидві групи мають високий рівень комунікативних здібностей, мають установку на взаємодопомогу, особливо під час виконання професійних завдань, швидко встановлюють контакт із навколишніми, прагнуть бути членом команди, є неконфліктними особистостями. Але, згідно з установленими вірогідними відмінностями між першою та другою групами, групі жінок більш притаманні описані вище якості.

Перспектива дослідження полягає у вивченні взаємозв'язків дезадаптивності військовослужбовців – чоловіків і жінок – із їхніми іншими характерологічними та психологічними особливостями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко О.І. Психологічні особливості професійного спілкування військовослужбовців в особливих умовах діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2004. 20 с.
2. Клименко Н.Г. Роль і місце жінки військовослужбовця в Україні. Економіка та держава. 2014. № 5. С. 116–119.
3. Малахов М.А. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців-контрактників до діяльності в особливих умовах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2011. 20 с.
4. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.
5. Мохорева О.М. Заздрісність як чинник криміногенної поведінки особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2023. 262 с.
6. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за заг. ред. Т. Марценюк. Київ : ФОРМ Клименко, 2016. 80 с.
7. Експрес-опитувальник «Дезадаптивність»: розроблення, апробація, психометричні показники / І. Приходько, Я. Мацегора, О. Колесніченко, М. Байда.

Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологія». 2017. № 3 (9). С. 78–95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_3_.

8. Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій : навчальний посібник / за ред. Т.М. Титаренко. Київ : НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології, Міленіум, 2011. 271 с.

9. Психологічна робота у Прикордонних військах України. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України : підручник / за заг. ред. С.Д. Максименка, Б.М. Олексієнка. Хмельницький : НАПВУ, 2001. С. 124–173.

10. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України : методичний посібник / О.М. Кокун та ін. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 288 с.

11. Brunet A., Akerib V., Birmes P. Don't throw out the baby with the bathwater (PTSD is not

overdiagnosed). *Canadian journal of psychiatry*. 2007. № 52. P. 501–502.

12. Moral transgression during the Vietnam War: a path analysis of the psychological impact of veterans' involvement in wartime atrocities / P.A. Dennis et al. *Anxiety, Stress, Coping*. 2016. № 30 (2). P. 188–201. <https://doi.org/10.1080/10615806.2016.1230669>.

13. Kang H.K., Hyams K. Mental Health Care Needs among Recent War Veterans. *New England Journal of Medicine*. 2005. № 352. 1289–1289.

14. Stevenson V.E. Premature treatment termination by angry patients with combat-related post-traumatic stress disorder. *Military Medicine*. 2000. № 165. P. 422–424.

15. Psychotrauma and effective treatment of post-traumatic stress disorder in soldiers and peacekeepers / K. Vitzthum, S. Mache, R. Joachim et al. *J Occup Med Toxicol*. 2009. № 4. P. 21. <https://doi.org/10.1186/1745-6673-4-21>.